

Зуб'як О. Я.,

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

ТЛУМАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ТЕКСТ» У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті розглянуто основні підходи до тлумачення поняття «текст», спільне та відмінне між ними та проаналізовано спектр чинників, покладених в основу дефініції тексту.

Ключові слова: текст, текстуральність, цілісність, зв'язність.

В статье рассмотрены основные подходы к толкованию понятия «текст», общее и отличительное между ними и проанализирован спектр факторов, положенных в основу дефиниции текста.

Ключевые слова: текст, текстуральность, связанность.

The article analyses the basic approaches to the interpretation of the notion of a text, their commonalities and differences. It also studies a spectre of the factors underlying the definition of a text.

Key words: text, textuality, integrity, connectivity

Незважаючи на численні спроби чітко окреслити сутність поняття «текст», воно ще досі залишається у полі дефініційної та класифікаційної невизначеності.

Різноманітність підходів до тлумачення тексту зумовлена багатьма причинами, передусім його складністю та багатовіковою традицією його визначення в різних сферах лінгвістики. «Текст – це витвір мовленнєвого процесу, що характеризується завершеністю, є об'єктивним у вигляді письмового документа, літературно опрацьованим відповідно до типу документа; витвір, який складається із заголовка і низки особливих одиниць (надфразних єдностей), об'єднаних різними типами лексичного граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, і має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову». Однак це визначення охоплює лише художні тексти і тільки в письмовій формі [4, с. 39]. Текст як явище мовної і позамовної дійсності, на думку Ф. Бацевича, – складний феномен, який виконує різноманітні функції: бере участь у комунікації, допомагає зберігати і передавати інформацію в просторі і часі, фіксує психічне життя індивідів, є продуктом конкретної історичної епохи, формою існування культури, віддзеркаленням певних соціокультурних традицій тощо [2, с. 146].

Текст (лат. *textum* – зв'язок, поєднання, тканина) – усне, писане або друковане структурно і концептуально організоване словесне ціле, що є посередником і водночас кінцевою реалізацією (результатом) комунікації, феноменом використання мови; форма утілення живого дискурсу після його завершення [4, с. 34].

Мета статті – проаналізувати основні підходи до тлумачення поняття «текст» та визначити спектр чинників, які покладені в основу дефініції «тексту».

На початковому етапі розвитку лінгвістики тексту переважає вузько граматичне (синтаксичне) розуміння тексту. Текст визначали як послідовність речень (Р. Харвег), упорядковану послідовність морфем (Х. Вейнрейх); когерентну послідовність речень (К. Брінкер); синтаксичну протяжність і залежність (Б. Бонечка); складне лінгвістичне утворення, що інтегрує в собі образ позамовної дійсності (Т. Радзієвська), гіперсинтаксис (Б. Палек); макросинтаксис (Т. ван Дейк) [4, с. 38].

Текстова лінгвістика, зорієнтована на мовну систему, має за мету виявити загальні принципи побудови тексту та описати їх.

У лінгвістиці існують різні визначення тексту, проте єдиного загальноприйнятого визначення немає. Основні відмінності у тлумаченні поняття «текст», на нашу думку, простежуються у таких трьох основних підходах: системному, комунікативному та інтегративному. Наявність цих підходів зумовлена різним розумінням закономірностей породження тексту та функціонування його конститутивних одиниць.

Представники системного підходу (Р. Гарвег, В. Дресслер, Д. Фівегер, Е. Агрікола, О. Москальська) розглядають текст як когерентну послідовність речень. Когерентність вважається однією з центральних ознак тексту, властивою тільки тексту, а не реченню. Існує версія: латинські значення слова «*textus*», «*textum*» – тканина, плетіння та «*texere*» – прясти, плести наштовхнуло на визначення поняття «текст». Однак це етимологічне пояснення К. Адамцік вважає помилковим, оскільки ці терміни «у класичних авторів з'являються дуже рідко», «використовуються метафорично» і «в жодному разі не як спеціальні терміни ні в риторичі, ні в граматиці» [5, с. 33].

Тому в центрі уваги дослідників знаходиться вивчення умов, необхідних для того, щоб певна послідовність речень вважалася текстом [6, с. 14]. К. Адамцік наводить приклад дефініції тексту з точки зору системного підходу: «Якщо хтось вказує на когерентний порядок речень, то це є текст». Іншими словами: жодна послідовність речень не застрахована від того, щоб не бути розглянутою як текст [5, с. 44].

Перші спроби експлікації когерентності полягали у виявленні та систематизації синтаксичних і семантичних засобів міжфразового зв'язку. Типовим засобом вираження когерентності тексту вважалися принципи заміщення та повного або часткового повторення назв об'єктів, які вводяться в текст. У науковій літературі вони кваліфікуються як «синтагматична субституція» (Р. Гарвег), кореферентність поверхневих конституентів (Г. Ізенберг), семантичний повтор (М. Лосєва), анафора (В. Дресслер), ізотопічні ряди (Е. Агрікола), номінативні ланцюжки (Д. Фівегер). Згідно із цим, текст, за К. Брінкером, визначається як «найвища граматична одиниця, яка представляє когерентну послідовність речень» [6, с. 14].

Наступний етап у тлумаченні поняття «текст» у рамках системного підходу базується на припущенні семантико-тематичної основи тексту, тобто його глибинної структури, в якій пропозиції зв'язані певними логіко-семантичними відношеннями. Тому конститутивною ознакою тексту вважають способи його тема-рема-тичного розгортання. Згідно із цим речення ділиться на дві частини: тему як вихідний пункт висловлювання, та рему як зміст (суть) висловлювання [5, с. 21].

Комунікативна модель тексту, тобто опис тексту з позиції комунікації враховує конкретні ситуації спілкування і поєднує виявлення зв'язку між мовленнєвою діяльністю та іншими невербальними видами діяльності. Текст у концепціях комунікативної лінгвістики трактується як мовленнєве утворення, що відрізняється високим ступенем складності, яке вивчається у функціональному, змістовому та категоріальному аспектах.

Функціональний аспект комунікативної детермінованості тексту знаходить вираження у тих функціях, які покладаються на текст в акті мовленнєвої комунікації.

Змістовий аспект комунікативної детермінованості тексту вказує на те, що тексту властивий специфічний зміст, завдяки якому твір може виступати у ролі функціонально вагомого компонента комунікації. Обидва етапи передбачають активну діяльність комунікантів – адресанта та адресата.

Категоріальний аспект детермінованості тексту виражається у наявності сукупності категорій, що властиві тексту як комунікативній системі мовленнєвих знаків та знакових послідовностей, об'єднаних інтеграційною категорією комунікативності – семіотичної здатності тексту до втілення функцій, що покладаються на нього в акті спілкування на основі комунікативного змісту [3, с. 197-201].

Найвищою лінгвістичною одиницею у мовознавстві десятиліттями вважали «речення», однак тільки виникнення так званої «текстової лінгвістики середини 60-х р.р. ХХ століття», як стверджує К. Адамцік, призвело до фундаментальної критики обмеження лінгвістичних досліджень на рівні речення. Було визнано дійсним, що «найвищою і найбільш незалежною мовною одиницею», «першорядним мовним знаком» є не речення, а текст, що тим самим спрямувало лінгвістичний аналіз на комплексну одиницю – текст [5, с. 45].

Комунікативно зорієнтована текстова лінгвістика вважає, що тексти знаходяться в ситуації комунікації, і вони завжди перебувають у процесі комунікації, в якому той, що говорить, та слухач або автор і читач завдяки своїм соціальним та ситуативним передумовам і зв'язкам є найважливішими факторами. З точки зору спілкування одиниця «текст» характеризується в плані комунікативної функції, що зорієнтовано на теорію мовленнєвого акту (Аустін, Сearл, Вундерліх).

Комунікативно зорієнтована лінгвістика тексту розвивається на фоні лінгвістичної прагматики, яка намагається описати й пояснити умови мовно-соціального розуміння між партнерами комунікації певної комунікативної спільноти й опирається при цьому, з точки зору теорії мови, передовсім на розвинену в англосаксонській теорії мови теорію мовленнєвого акту (Й.Л.Аустін, Й.Р. Сearл). Із перспективи теорії мовленнєвого акту текст виникає не як граматично зв'язаний ряд речень, а як комплексна мовленнєва дія, якою той, що говорить чи пише, намагається встановити певний комунікативний зв'язок зі слухачем та читачем. Слід зауважити, що представники комунікативного підходу намагаються враховувати різні параметри: комунікативну ситуацію, факти адресанта та адресата, комунікативну функцію. Деякі мовознавці, як, наприклад, Б. Шмідт, ототожнюють поняття комунікативного наміру та комунікативної функції тексту. Інші, наприклад, К. Брінкер та К. Адамцік наголошують на відмінності цих понять, виокремлюючи комунікативний намір мовця та комунікативну функцію тексту. Притому комунікативний намір мовця не завжди відповідає комунікативній функції тексту. Комунікативно зорієнтована текстова лінгвістика шукає мету, за якою тексти можуть бути введені в комунікативну ситуацію і дійсно будуть введені. Текстова лінгвістика досліджує комунікативну функцію тексту. Комунікативна функція тексту встановлює характер дії тексту; вона визначає тип комунікативного контакту, яким висловлюється адресант адресату за допомогою тексту (напр.: інформуючи чи апелюючи) – тільки він надає тексту комунікативного змісту.

Поєднання поняття «текст» із прагматичними поняттями «мовна діяльність» або «комунікативна функція» вимагає, щоб був здійснений детальний перегляд відмінності «мова як система» і «мовлення як реалізація системи». Поняття мовної системи або мовної компетенції, що характеризує першу фазу системного підходу лінгвістики тексту, розширюється тільки концепцією комунікативної компетенції, яка, зокрема, визначається Д. Вундерліхом як навик того, що говорить, і з допомогою мовних висловлювань з'являється у комунікації. Комунікативна компетенція охоплює, згідно із цим, структури та правила, що визначають активізацію мовної компетенції у конкретних комунікативних ситуаціях.

Проаналізовані системний та комунікативний підходи текстової лінгвістики тексту, спрямовані на систему мови та зорієнтовані на комунікацію, потрібно розглядати не як альтернативні, а як взаємопов'язані, що тісно переплітаються між собою. За К. Брінкером «текст потрібно розглядати як мовну та одночасно комунікативну одиницю, тобто обмежений граматично та тематично когерентний ряд мовних знаків, які реалізують чітку комунікативну функцію» [6, с. 15]. Адекватний лінгвістичний аналіз тексту вимагає звертати увагу на обидва напрямки дослідження, причому комунікативно-методичний аспект повинен створювати теоретично-методичну основу. Згідно із цим поняттям, «текст» можна вважати як мовною, так і водночас комунікативною одиницею. Термін «текст» означає обмежений ряд мовних знаків, які є зв'язані між собою та сигналізують одну комунікативну функцію. Ця дефініція має цілий ряд інших визначень та допускає деякі пояснення, які тут не розглядаються. З мовної точки зору одиниця «текст» характеризується як ряд мовних знаків, а для його аналізу важливим є весь спектр засобів.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Речь // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
2. Бацевич Ф. С. Основы комунікативної лінгвістики. / Бацевич Ф. С. Текст як результат і одиниця комунікації. Текст і дискурс. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2004
3. Голосова Т. М. Комунікативні аспекти дослідження тексту, Мат-ли Всеукраїнської наук. конференції «Семантика, синтактика, прагматика мовленнєвої діяльності»; Львів «Літопис», 1999. Інститут мовознавства ім. О. Потебні НАН України, Львівський державний університет ім. І. Я. Франка).
4. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту. / Єщенко Т. А. Текст у лінгвістиці та інших філологічних науках. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2009. – 264 с.
5. Adamzik, Kerstin. Textlinguistik. Eine einführende Darstellung. – Tübingen Max Niemeyer Verlag, 2004. – 176 s.
6. Brinker, Klaus. Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. bearb. Von Sandra Ausborn – Brinker : Erich Schmidt Verlag. 7. Auflage, 2010, 160 s.